

د پشه‌يي ژبې د الفباء بهير ته لنډه تحليلي کتنه

brief analytical overview of the alphabetic process of the Pashai language

Assitant prof. Faridullah Farhan

Abstract

In this study, the title is (a brief analytical overview of the alphabetic process of the Pashai language), (Alphabets of Pashai language), (Grammatical proximity of Pashto and Pashai), (Collection of essays of Ustad Ghamjan), (Pashais alphabetic book (Pashais Alepba Kitabi)) Ministry of Education, Pashai Syllabus 1-6) and (Dardistan Magazine) are the works that have been reviewed and analyzed in this article. These works have been written about the alphabets of the Pashai language or related articles have been published. In these books, the letters (graphemes) of Pashai sounds have been brought, most of which have less/more sounds of the Pashai language and some such as: (ê, ş, ŋ, ay, z, əy, ə) are the sounds that are not shown in any composition. The use of three types of graphemes for a particular sound (L, l, ʎ) in Pashai language has created problems, the characteristics and shortcomings of these graphemes have been clarified through analysis and reasoning, and in the end Pashai languages complete phonetic alphabets are shown in a table with lexical examples.

لنډيز

په دې څېړنه کې چې سرليک يې (د پشه‌يي ژبې د الفباء بهير ته لنډه تحليلي کتنه) دی. (الفباءى زبان پشه‌يي)، (پښتواو پشه‌يي گرامري نژدېوالى)، (د استاد غمجن د مقالو ټولگه)، (پشيس الپبا کيتبي)، (پوهنې وزارت، پشه‌يي نصاب ۱-۶) او د (دارستان مجله) هغه آثار دي، چې تر کتنې او تحليل لاندې نيول شوي دي؛ دا آثار د پشه‌يي ژبې الفباء په اړه ليکل شوي او يا د پشه‌يي ژبې الفباء اړوندې ليکنې په کې خپرې شوې دي. په دې کتابونو کې د پشه‌يي ژبې غبرونه توري (گرافيمونه) راوړل شوي، چې په زياترو کې د پشه‌يي ژبې غبرونه لږ/زيات او ځينې لکه: (منحواله اوږده (ې/ê)، نښ/ş، نښ/ŋ، ئ/ay، ى/əy، ې/z، ې/ə) هغه غبرونه دي، چې په هېڅ اثر کې نه دي ښودل شوي. د پشه ژبې د يوه ځانگړې غبر (لھ، ل، لھ) لپاره د درې ډوله گرافيمونو کارولو ستونزې رامنځته کړې دي، چې په تحليلي او مدلل ډول د دغو گرافيمونو ځانگړتياوې او نيمگړتياوې روښانه شوې دي او په پای کې د پشه‌يي ژبې د بشپړو غبرونو الفباء په يوه پښتليک کې د لغوي مثالونو په راوړلو سره ښودل شوي دي.

سريزه

افغانستان د گڼو قومونو کور دی، هر قوم ځانته ژبه او ژبني قواعد لري، په دې ډله کې يو هم پشه‌يي قوم او ژبه ده، چې د اړيک ژبو په کورنۍ کې په (دارديک) مرکزي څانگې پورې اړه لري. د ليک نه تعميم له امله دا ژبه تل د وينا ژبه پاتې شوې ده. د ليک د تعميم لپاره لومړی لازم او ضروري کار دا دی، چې د يوې ژبې د غبرونو لپاره گرافيمونه وټاکل شي. د نوې ژبپوهنې په مطالعاتو کې د فونيم (غبر) اهميت خورا مهم بلل شوی دی، ځکه چې غبرونه په واقعيت کې د ژبې او خبرو کولو اساسي مواد او عناصر دي، له همدې امله د غبرپوهنې څانگه په ژبپوهنه کې تر ډېره مهمه گڼل کېږي. استاد نور محمد

غمجن له لومړنيو قلموالو څخه دی، چې د پشه‌يي ژبې د غبرونو لپاره يې گرافيمونه وټاکل، ورپسې د افغانستان د علومو اکاډمۍ پوهانو د پشه‌يي ژبې لپاره الفباء ترتيب کړه، بيا د سرف (serve) مؤسسې له خوا د دره نور پروژه، د پوهنې وزارت پشه‌يي نصاب او په دارستان پشه‌يي مجله کې د پشه‌يي ژبې د غبرونو لپاره گرافيمونه رامنځته او خپاره کړل. دا هغه آثار دي چې د پشه‌يي ژبې د الفباء په اړه ليکل شوي يا د پشه‌يي ژبې الفباء په اړه ليکنې په کې خپرې شوې دي. په دې آثارو کې د گرافيمونو کمښت/دېرښت او ځينې گرافيمونه نه ښودل، د دې څېړنې محور جوړوي.

د څېړنې اهميت او مېرْميت

د دې څېړنې اهميت په دې کې دی چې تر اوسه پورې د (پشه‌يي ژبې د الفباء بهير ته لنډه تحليلي کتنه) تر سرليک لاندې کومه ليکنه نه ده شوې، نو همدا لامل دی چې د پشه‌يي ژبې الفباء (غبرونو) لپاره په ليکل شوو آثارو کې واحد نظر نه ليدل کېږي. په دې ليکنه کې پر هغو ټولو نيمگړتياوو (د گرافيمونو کموالي/دېروالي/ځينې غبرونه نه دي ښودل شوي) باندې بحث کېږي. د غبرونو هغه گرافيمونه چې لوستونکي يې له ستونزو او التباس سره مخامخ کړي څېړل شوي.

د څېړنې موخه

هره څېړنه يوې موخې ته د رسېدو لپاره ترسره کېږي. د پشه‌يي ژبې په مختلفو آثارو کې موجوده الفبايي ستونزې په گوته کوي او د حل لپاره وړانديزونه کوي. د دې څېړنې موخه ده، چې د يو معياري ليکدود اساس به کېښودل شي.

د څېړنې ميتود

د دې څېړنې ډول کتابتوني دي او له تشرېحي او تحليلي ميتودونو څخه پکې گټه اخيستل شوی.

پوښتنې

- ۱- ايا د پشه‌يي ژبې د ټولو غبرونو لپاره گرافيمونه ټاکل شوي دي؟
- ۲- ايا پشه‌يي ژبه خاص غبرونه لري؟
- ۳- په ليکل شوو آثارو کې د پشه‌يي ژبې د غبرونو لپاره له واحدو گرافيمونو څخه استفاده شوې؟
- ۴- ايا د پشه‌يي ژبې داسې غبرونه شته، چې تراوسه پورې گرافيم ورته نه وي جوړ شوی؟

د مقالې متن

پشه‌يي ژبه تر ډېره وخته پورې يوازې د وينا ژبه وه او د دې ژبې الفبايي ليکدود ته په وروستيو پنځو لسيزو کې د ليکوالانو پام شو او د غبرونو لپاره يې ورته گرافيمونه رامنځته کړل، دا د هغه وخت ستر او ارزښتمن کار وو، ځکه چې د يوې ژبې د ټولو غبرونو تشخيص او گرافيم ورته ټاکل ډېر مهم کار دی، او په دې برخه کې ترسره شوي کاورنه د ستاينې وړ دي. دا چې د ځينو غبرونو لپاره معياري گرافيمونه نه دي جوړ شوي او يا ځينې گرافيمونه اضافه/کم او د ځينو غبرونه نه دي ذکر شوي، دا هغه ستونزه ده چې د ليکوالانو په آثارو کې ليدل کېږي. د موضوع د ښې روښانتيا لپاره لازمه ده چې ليکل شوي آثار په ترتيب سره معرفي شي، او هغه څه په گوته شي، چې لوستونکي يې له ستونزو او التباس سره مخامخ کړي دي. د پشه‌يي الفباء په برخه کې ليکل شوي آثار په ترتيب سره په لاندې ډول دي:

الف: (الفبايي زبان پشه‌يي) نومي اثر چې، ليکوالان يې: د دکتور عبدالحکيم هلالی، محمدزمان کلاني او سيداعظم الينای دي. د کتاب د افغانستان د علومو اکاډمۍ لخوا په ۱۳۶۷ هـ ش کال کې د (۲۰۰۰) ټوکه چاپ شو.

په دې کتاب کې د پشه‌يي ژبې گرافيمونه په لاندې ډول ښودل شوي دي:

[آ ا ب پ ت ث ج ح خ ح خ د د ذ ر ز س ش ش بن ص ض ط ظ ع غ ف ق ک گ ل له م ن و ه ه ی ی

ې وو [و] بی [ي] [] (3:1 مخ)

په دې اثر کې د پشه‌يي ژبې د گرافيمونه ۴۷ شوي دي. په دې کې (ث خ ح ذ ص ض ط ظ ع ف ق) عربي او (خ ش بن) د پښتو توري په احتياطي توگه راوړل، چې ځينې سياسي او اجتماعي اصطلاحات چې د افغانستان په ملي ترمينالوژي کې دود په گران هېواد کې دي هماغسي وليکل شي. لکه: پوهنځي، څارندوی، پښتون (1:17-22 مخ)

د پشه‌يي ژبې د الفباء د جوړولو په برخه کې د علومو اکاډمۍ هڅې د ستايلو وړ دي. يوه خبره چې پکې تر سترگو کېږي دا ده چې د ځينو غبرونو لپاره ترکيبي ډوله گرافيمونه (له، و، ی) ټاکلي دي، اوسني ژبپوهانو هڅه دا ده چې د غبر لپاره يو گرافيم وټاکي. د (خ، ش، بن) غبرونه په احتياطي ډول چې د کومو سياسي او اجتماعي اصطلاحاتو لپاره د راوړلو ادعا شوې ده، هغه هم تر پوښتنې لاندې ده، ځکه دا غبرونه د پشه‌يي ژبه شته او مروج دي، چې د پشه‌يي ژبې ويونکي يې په ورځني ژوند کې د پوهاوي او راپوهاوي لپاره کاروي. (خ، ش) د پوهندوی نورمحمد غمجن اثر د (پشه‌يي پښتو قاموس) کې راغلي لکه: څرکان/ curkān (د بودۍ ټال)، څمنیک/sumanik (وروځي)، څنځي/cinji (انرور) (9:166-1678). (بن) د کاپيسا ولايت اله ساي په لهجه کې چې د پښتو ژبې مرکزي لهجې په څير او د اوزبين په لهجه کې د پښتو ژبې کندهاري لهجې په څير تلفظ کوي لکه: انست/ast (اته)، نښاو/seāw (غنمو وړۍ)

ب: پوهندوی نور محمد غمجن تميل د مقالو ټولگه: دا اثر ارواښاد نور محمد غمجن تميل ليکلی دی چې دوکتور هدايت الله تميل په زيار په ۱۴۰۰ هـ ش کال په کابل کې د اطلاعاتو کلتور وزارت، د بيهقي کتاب خپرولو رياست لخوا چاپ شوی دی.

ددغه اثر په ۹۳ مخ کې د (د پشه‌يي ژبې بشپړه الفباء) په نامه يو مضمون خپور شوی دی (چې د مقالې ليکلو نېټه يې نه ده څرگنده). په دې مقاله کې د پشه‌يي ژبې د بشپړې الفباء يو جدول خپور شوی، چې په دې جدول کې د پشه‌يي ژبې د غبرونو لپاره لاندې گرافيمونه ښودل شوي دي.

[آ ا ب پ ت ث ج چ خ ح خ د د ذ ر ر ژ ر د س ش بن ص ض ط ظ ع غ ف ق ک گ ن ل له م ن و ه ی] (8:99 مخ)

ددې مقالې په (۹۶) مخ کې داسې راغلي ((د پشه‌يي ژبې هغه توري چې په (پښتو، دري) او نورو شرقي يا غربي آريايي ژبو کې شته، لکه: (پ ت ج خ ډ ر ږ بن گ ڼ)) د معلومات له مخې څرگندېږي چې په دري ژبه کې (پ، چ، گ) غبرونه ليدل کېږي نور غبرونه په دري ژبه کې نشته. د (ږ، بن) د پشه‌يي ژبې د کاپيسا اله ساي په لهجه کې د پښتو ژبې مرکزي لهجې په څير او د اوزبين په لهجه کې د پښتو ژبې کندهاري لهجې په تلفظ کېږي. په دې اثر کې نوموړي غبرونو اړوند کوم پشه‌يي بېلگه نه دی وړاندې شوی او نه هم ورباندې بحث کېږي. د عربي دخيلو فونيمونو کې (ث ح ذ ص ض ط ظ ع ف ق) پېژندنه شوې او بحث پرې شوی دی.

په پورته اثر کې د پشه‌يي ژبې الفباء (۴۳) گرافيمونه پېژندل شوي دي، په دې کې د زما په نظر د گرافيمونو شمېر لږ ښکاري لکه، (أ/آ، ا، ي، i، e، ا/ء، چې دا غبرونه په پشه‌يي ژبه کې ډېر مروج غبرونه دي او په ورځني ژوند کې ورڅخه استفاده کېږي، چې په ځينو نورو آثرو او ليکنو کې هم ليدل کېږي، چې په لاندې ډول دي:

په کلمه کې د توري د کارولو ځای						د الفباء فونيمونو کې	معمول توري
د کلمې پای کې		د کلمې په منځ کې		د کلمې په پيل کې			
معنا	بېلگه له فونيمیک سره	معنا	بېلگه له فونيمیک سره	معنا	بېلگه له فونيمیک سره	ä	أ
ډزې	دیا dyä	وي	تیا tyän	خوړلی وو	أکن äkin		

ي	i	ايم im	واوره	چير čir	ناوخت	ابلي abli	ورېځ
ې	e	•	•	گېن gen	ملا	بې pe	غوبنه
ء	a	•	•	رئيس rais	رئيس	امضاء imza	امضاء

په دې مقاله کې داسې راغلي چې د پشه‌يي ژبې ځانگړي توري (غږونه) چې په نورو ژبو کې نشته دا دي (له- ننگ). (8:95-96 مخ)

دلته د يوه غږ لپاره د دوو گرافيمونو له تركيب څخه (له- ننگ) گرافيمونه جوړ شوي دي. د معاصر ژبپوهانو په دې هڅه کې دي چې د يوه غږ لپاره يو گرافيم وي. بله نوې خبره چې په کې ليدل کېږي، هغه دا چې د پشه‌يي ژبې (له-) سربيره يو بل ځانگړی غږ (ننگ) ښودل شوی دی، چې (پړينگ / لوڅې، گوشينگ / کور، شينگ / ښکر يې بېلگې دي. دلته دا غږ د پشه‌يي ژبې پورې ځانگړی غږ ښودل شوی، په داسې حال کې چې دا غږ پر پشه‌يي ژبې سربيره په نور ژبو کې هم ليدل کېږي. مثال په توگه:

په پښتو ژبه کې: ملنگ، گرنگ، غورځنگ، جنگ، لونگ، ننگ، انگور او نور...

په انگليسي ژبه کې: king, working, talking, going ...

په شغناني ژبه کې: پلانگ، چلانگ....

په گوري ژبه کې: لوشونگ....

دلته دا خبره هم جوتهږي چې دا غږ په نورو ژبو کې شته، او دا هم څرگندېږي چې دا يو ځانگړی غږ نه، بلکې د دوو غږونو (ن، گ) يو ځای راتگ دی، چې د (ننگ) په صورت کې ځانگړی غږ نه جوړوي. (د پشه‌يي ژبې د يو بل ځانگړي غږ (له-) په اړه به وروسته بحث وشي).

ج: د پښتو او پشه‌يي ژبې گرامري نږدېوالي: دغه اثر ارواښاد نور محمد غمجن اثر دی چې د افغانستان د علومو اکاډمي، د اطلاعاتو او عامه اړيکو رياست لخوا په ۱۳۹۹ل کال کې چاپ شوی دی.

دا اثر د پښتو او پشه‌يي ژبې پر گرامري اړيکو باندې ليکل شوی. د کتاب په (۱۷) مخ کې د (پښتو او پشه‌يي ژبو عمومي فونيمونو (غږونه) ترسريک لاندې د پشه‌يي ژبې فونيمونه ښودل شوي، چې په لاندې ډول دي:

[ا ب پ ت ج خ ح څ چ س ش بن غ ک گ ل م ن ډ ږ ز ر ږ څ ه ی ن گ له-] (9:17مخ)

دا لس (ت ح ذ ص ض ط ظ غ ف ق) توري د عربي ژبې په دخيلو تورو کې راوړل شوي دي. د ليکوال په وينا او هم زما په نظر! د پښتو او پشه‌يي ژبې خاص غږونه دا دي له [ت څ څ ږ ږ بن ډ] دي. (9:17مخ)

په دې اثر کې هم (أ ی ی ی ء) چې په پشه‌يي ژبه کې مروج غږونه دي خو تر دې سرليک لاندې نه دي راوړل شوي. (د دې غږونو مثالونه مخکې وړاندې شول).

د پشه‌يي ژبې په خاصو غږونو کې (ږ) ذکر شوی، خو په پشه‌يي ژبه کې يې کوم لغوي مثال نه دی وړاندې شوی، په داسې حال کې چې دا د پشه‌يي ژبې خپل غږ دی لکه: آرو āzū (د قلبې غوايي)

د همدې اثر په (۳۰-۳۱) مخونو کې د پشه‌يي ژبې بشپړه الفباء تر نامه لاندې (۵۲) گرافيمونه ښودل شوي چې په هغه کې د پښن، زېر، زورکي او نورو نومونه هم راغلي. په (۱۵۶-۱۵۷) مخونو کې (د بېواکو غږونو مثالونه د پشه‌يي مورفيمونو په پای کې) يو څه تېروتنې شته لکه (پ، ت) مثالونه يو په بل اوبستي دي او هم د جدول په پای کې (ننگ) د (نک) په بڼه تکرار او (هه) بېواک غږ اضافه ښکاري چې دا کمپيوټري تېروتنه کيدای شي. (ننگ) د پښتو او پشه‌يي دواړو ژبو کې ښودل شوی دی (چې په تېر بحث کې د (ننگ) په اړه خبرې وشوې).

د: پشيس الپبا کيتبي: دغه اثر ليکونکي د پشه يي ژبې شورا او جو هونگ يون چې مسؤل او اېډيټور وو په کال ۲۰۰۵ م کې چاپ شوی دی.

دا اثر د سرف مؤسسې له خوا برابر شوی چې د پشه يي ژبې د زده کړې لپاره په جوړو شوو مرکزونو کې د تدریسي کتاب په ډول استفاده کېده، چې په دغه کتاب کې د پشه يي ژبې د الفباء (۲۸) توري په لاندې ډول ښودل شوي دي:

[آ ا ب پ ت ټ ج چ خ د ډ ر ر ز س ش غ ک گ ل ل م ن ن و و/او ي ي] (28-1:5مخ)

پورته الفباء ته چې گورو، په دې کې د پشه يي ژبې د ډېرو غبرونو ذکر نه دی راغلي او نه د دخيلو غبرونو په اړه کوم څه ويل شوي. د پشه يي ژبې هغه (خپل او دخيل) غبرونه چې په دې کتاب کې نه دي راغلي، په ترتيب سره اول د پشه يي ژبې خپلو او دخيلو غبرونو بېلگې وړاندې کوو.

د پشه يي ژبې خپل غبرونه (أ خ ح څ ژ ر ب ن ی هـ) مثالونه په لاندې ډول دي:

آ: ä / دیا/ dyä (ډزې)

خ: c: خاني/ cāni (اوپرې)

ح: خنځي/ cinji (انرور) (167:9)

ژ: ž: ژو/ žu (سپره)

ږ: ږوک/ ږuk (زرکه)

ب: b: ابتي/ āṣṭi (اتلس)

ی: y: مای/ may (سپورمې)

ن: n: اثار/ aṅār (اور)

پ: p: پېم/ Pêm (خم)

ه: h: هيم/ him (واوره) ... او داسې نور...

مخکې يادونه وشوه، چې په دې کتاب کې د عربي، دري او پښتو د خيلو غبرونو د گرافيمونو يادونه نه ده شوې، په داسې حال کې چې عربي د ديني زده کړو ژبه ده، پشه يان له د پښتو او دري ژبو ويونکو سره په گاونډ کې ژوند کوي، پښتو او دري زمونږ د گران هېواد رسمي ژبې دي، هغه په دې معنا چې زده کړې ټولې په پښتو او دري ژبو ترسره کېږي، نو عربي مو د ديني زده کړو ژبه، پښتو او دري مو د گاونډ او د تاريخي افغانستان رسمي ژبې دي، نو ښکاره خبره ده چې د عربي، پښتو او دري ژبو دخيلې کلمي په پشه يي ژبه کې هم زياتې دي او په ورځني ژوند کې پوهاوي را پوهاوي لپاره کارول کېږي. نو دلته هغه اړين دخيل غبرونه (ث ح ذ ص ط ظ ع ف ق ء) چې په دې اثر کې يې يادونه نه ده شوې، له لغوي بېلگو سره په لاندې ډول دي:

ث: θ / ثنا/ sanā

ح: ح/ حلو/ hawā

ذ: ذ/ عذر/ çuzar

ص: صحت/ sāhat

ض: ضرورت/ zarurat

ط: طعام/ Tçām

ظ: ظلم/ zulam

ع: علم/ çlam

فونيم د درې واړو غرونو نمايندگي نه شي کولای. بل دا چې په دې کې (ے) گرافيم بنودل شوی، چې دا گرافيم زموږ د گران هېواد افغانستان د ژبو (پښتو او دري....) په ليکدود کې نشته، ځکه زموږ ټولنه ورسره په بشپړه توگه نابلده ده. لازمي خبره ده، چې د مشترکو فونيمونو له پاره لومړی بايد د گاونډ د رسمي ژبو(پښتو،دري....) په گرافيمونو کې گرافيم وکتل شي، ځکه چې لوستونکي ورسره بلد وي او په اسانۍ سره يې زده کولای شي.

د پشه يي ژبې نوي پيژندل شوي غرونه او گرافيمونه:

په پشه يي ژبه کې ډېر داسې غرونه شته، چې تر اوسه پورې ورته گرافيمونه نه وو ټاکل شوي او د دغو غرونو د تشخيص لپاره د کوم ليکوال پام شوی وو، ځکه تراوسه پورې په کوم کتاب کې نه دي راغلي او دا غرونه په لاندې ډول دي: [ښ/س، ر/ز، ن/ښ، منځواله اوږده ي/ê / و/و، ا/ي، ay /، ی /əy].

لغوي مثالونه يې په لاندې ډول وړاندې کېږي:

په کلمه کې د توري د کارولو ځای						د الفباء فونيمیک بڼه	د توري نوم	معمول توري	شماره
د کلمې پای کې		د کلمې په منځ کې		د کلمې په پيل کې					
معنا	بېلگه له فونيمیک سره	معنا	بېلگه له فونيمیک سره	معنا	بېلگه له فونيمیک سره				
نباتي سره	پوښ pūš	اته	اښت ašt	د غنمو وږی	ښپاو seāū	š	ښين	ښ	۱
•	•	غوايي	آږو āzū	زرکه	ږوک zūk	z	ږې	ږ	۲
تف کول	تو تū	مالگه	لُون Lūn	کورکوری موسیچا	وټکارېک ūtakarek	ū	معروف واو	و	۳
•مړوند	اين ayŋ	اوراورکۍ / اور	اثرانک، اثار aŋārnik, aŋār	•	•	ŋ	نون غونه	ن	۴
هو	بئ Bay	ډاربري	بئيا Bayyā	مور	ای ay	ay	زور والا [آی]	ئ	۵
روغ/جوړ/ بنه	بی bay	نيا/انا	بی یا Bayya	ډوډۍ	ای əy	əy	زورکي ولايي (ای)	ی	۶
لاړشي وېره/ډار	پې Pê بې bê	ځم ډېر	پېم pêm بېرو bêro	•	•	ê	منځواله اوږده بې (اې)	ې	۷

د پشه يي ژبې د الفباء په جدول کې بايد پورته د غرونو گرافيمونه اضافه شي، ترڅو د پشه يي ژبې د ليکدود ستونزه حل شي. که څه هم د منځواله اوږده (ې) او معروف (و) فونيمیکې بڼې (ê/ū) گرافيمونه په (الفباي زبان پشه يي) اثر کې راغلي، خو پشه يي الفباء کې مشخص گرافيمونه ورته نه دي ټاکل شوي. په کار ده چې د اوږده منځواله (ې) له پاره هم يو گرافيم جوړ شي، ترڅو منځوالي اوږده (ې) له اوږده (ې) سره توپير څرگند شي. لکه: (ې) او يا دې ته ورته.

يادونه: د (بن، ږ) غرونه په پشه‌يي ژبه کې شته، د پشه‌يي ژبې د کاپيسا د اله ساي په لهجه کې د پښتو ژبې مرکزي لهجې غونډې تلفظ او د اوزبين په لهجه کې چې د لغمان ولايت اليشنگ، دولت شاه ولسواليو او د کابل سروبي په اوزبين سيمه کې ويونکي لري، د پښتو ژبې د کندهارۍ لهجې په خپر تلفظ کوي.

ب: د پشه‌يي ژبې تر ټولو مشکل او ځانگړی غږ (له/آه/ل = λ):

د پشه‌يي ژبې د غرونو د الفباء په اړه په ليکل شوو کتابونو، مقالو او مجلو کې د پشه‌يي ژبې ځانگړی غږ (له/آه/ل) په درې ډوله گرافيمونو سره ښودل شوی دی. دلته د گرافيمونو په برخه کې ليکوالان په يو نظر نه دي. نورې ستونزې په هر اثر کې په تحليلي ډول روښانه شوې، دلته يوازې د پشه‌يي ژبې د ځانگړي غږ (له/آه/ل) پر ځانگړنو او نيمگړتياوو بحث کېږي.

الف - له/آه/ل = λ:

د افغانستان د علومو اکاډمۍ له خوا په ۱۳۶۷ ل کال کې خپور شوی اثر (الفباي زبان پشه‌يي) کې د پشه‌يي ژبې د خاص غږ لپاره (له) ته ورته گرافيم ټاکل شوی دی چې ستونزې يې په لاندې ډول دي:

۱- د ژبپوهانو هڅه دا دی چې د يو غږ لپاره يو گرافيم وټاکي.

۲- تر ټولو لويه ستونزه دا ده، په هغو کلمو کې چې، په کې (ل/آه، ه/آه) غرونه راشي التباس رامنځته کوي. چې دا د پشه‌يي ژبې د ځانگړي غږ گرافيم (له/آه) دی او که د پشه‌يي ژبې دوه نور غرونه: (ل/آه او ه/آه) دي. که چېرې دا گرافيمونه يو د بل پر ځای وکارېږي، نو کلمه خپله معنا له لاسه ورکوي او يو التباس د مفهوم په لحاظ رامنځته کوي، چې مثالونه يې په لاندې ډول دي:

الف: لهېم lhēm: ليکل کوم

لهېوا/ hewā: ليکل شوی

لهېس/ hēs: ليکل کوو

لهېم/ hīm: مړ شوم

ملهېم/ mlhīm: يوځای شوم

ژملهېا/ žamlhā: شخوند

پورته کليمو ته که وکتل شي، په دې کليمو کې (له) وینو، چې دا غږ د پشه‌يي ژبې ځانگړی غږ (له/آه) نه دی، بلکې د پشه‌يي ژبې دوه نور غرونه (ل/آه، ه/آه) دلته راغلي دي، که دلته د پشه‌يي ژبې ځانگړی غږ (له/آه) په نظر کې ونيسو يا تلفظ کړو، نو پورته لغتونه خپله معنا له لاسه ورکوي، لوستونکي له ستونزو سره مخامخ کوي او دکلمې په اصلي معنا پوهېدل ورته ستونزمن وي. د دې لپاره چې خبره نوره هم روښانه شي، نو لاندې مثال په غور سره ولولئ:

لهېم/ lahēm: ليکل کوم (لام/آه او هې/آه په تلفظ)

لهېم/ lahēm: ښځې مې (د پشه‌يي ژبې ځانگړی غږ (له/آه) په تلفظ)

په پورته کلمو کې يو التباس رامنځته شوی، لوستونکي د مفهوم په لحاظ له ستونزو سره مخامخ دي، چې دلته يې مفهوم بلکل بدل او د لغتونو پر اصلي معنا پوهېدل يې ستونزمن کړی، او دا ستونزه په پورتنیو بېلگو کې څرگنده ښکاري.

بل د پشه‌يي ژبې (داردستان) مجله کې هم د همدې ځانگړي غږ لپاره (آه/ل) گرافيم کارول شوی، چې دا هم پورته ذکر شوي ستونزې لري.

ب - ل/آه = λ:

دا گرافیم هم د همدې ځانگړې غږ(له/لڼه) لپاره د سرف مؤسسې، دره نور پروژه کې د پشه یې شورا په نوبت په پشه یې مېشتو سیمو کې د پشه یې زدکړې مرکز ته په (۲۰۰۵م) کال کې د (پشېس الېبیا کیتې) نومي اثر کې د لومړي ځل لپاره لیکل شوي، چې دا کتاب د پشه یې ژبې په زده کړیزو مرکزونو کې تدریس کېده، وروسته نورو لیکولانو هم کارولي دي. د(پوهنې وزارت پشه یې نصاب کې (له-λ) گرافیم سربېره له(ل)گرافیم څخه هم کار اخیستل شوی، چې نسبت له نورو(له/لڼه) یو څه معیاري ښکاري، چې ځانگړنې یې په لاندې ډول دي:

۱: د یو غږ لپاره یوگرافیم دی.

۲- د کلمو په مفهوم کې (له-غوندې التباس نه رامنځته کېږي، لکه: [لهېم lahem (ښځې مې)، لهېم lahem (لیکل

کوم)]

۲- لیکل او زده کول یې ډېر اسان دي.

۳- د کمپیوټر په سمبولونو کې شته دی، چې په اسانه توگه گټه ورڅخه اخیستل کېدای شي.

د پشه یې ژبې وړاندیزې بشپړه الفباء:

د پشه یې ژبې دغږونو الفباء(گرافیمونه) په لاندې ډول دي:

[آ ا ب پ ت ټ ث ج چ خ ح څ د ذ ډ ر ز ږ ژ س نس ش ص ض ط ظ ع غ ف ق ک گ ل ل م ن ڼ و و و و

هـ ى ي ې ی منځواله(ې) ى ى]

په پشه یې کلمو کې د الفباء تورو مثالونه په لاندې ډول دي

په کلمه کې د توري د کارولو ځای						د الفباء فونیمیک نښه	د فونیم	معمول توري	شمېره
د کلمې پای کې		د کلمې په منځ کې		د کلمې په پیل کې					
معنا	بېلگه له فونیمیک سره	معنا	بېلگه له فونیمیک سره	معنا	بېلگه له فونیمیک سره				
غوا	گآ Gā	بابا	بآبآ bābā	شفتالو	آري āri	ā	مموده الف	آ	۱
نه(نفې)	نه na	پنېر	لپا lapā	اوس	ابت abat	a	الف	ا	۲
ډزې	ډيا ḍyā	وي	تياڼ Tyān	خورلي وو	اكن äKin	ä	حمزه دارالف	أ	۳
گلاب	گلاب Gulāb	وربځ	ابلي abli	کون	بوړا buṛā	b	بې	ب	۴
ښېرا	شاپ šĀp	جارو	لمپا lampā	پښتې	پشو paṣu	p	پې	پ	۵
څنگه	کوات Kuāt	پرتوک	سوتان sotān	لور	تولا Tulā	t	تې	ت	۶
نڅا	نات nāṭ	لند	موتا moṭā	توټه/خت	توټا tuṭā	ṭ	تې	ټ	۷

مثلت	مثلت mus(θ)alas(θ)	مثنوي	مثنوي mas(θ)nawi	ثواب	ثواب s(θ)awa b	s(θ)	ثې	ث	۸
سندري	واج Wāj	خوئيدل	النجنې alánjəni	ندرور	جامي jāmi	j	جيم	ج	۹
ماهي	ماچ māč	چينه	اؤنچرېک ončerek	ويښته	چال āčl	č	چې	چ	۱۰
ارواح	ارواح arwāh	صحت	صحت Shat	حلوا	حلوا Halwā	h	حې	ح	۱۱
پراخ	پراخ Parāx	داسې/ لکه	اخول axūl	کارغه	خورا xáwrā	x	خې	خ	۱۲
نرور	خنخ cəŋj	پوهنځی	پوهنځی pohanjaj	خلا	خلا jalā	ǰ	خې	خ	۱۳
تپ، بخار	باخ bāc	ښويدلی	لڅکيک ləckik	وروخې	خمنیک sumanik	c	خې	خ	۱۴
آباد	آباد āBād	بد رنگ	ادورا adurā	کرکی	درغنيک darğek	d	دال	د	۱۵
نافذ	نافذ nāfiz	عذر	عذر çuzar	ذکاوت	ذکاوت zakāwat	z	ذال	ذ	۱۶
یوډول لوبه ده	انډ anđ	ډیوډی	ډیوډی điwđi	غنډه	ډنتا đantā	đ	ډال	ډ	۱۷
خوله	دور dor	چرگه	کوریک korek	اټينه/هيدا ره	رېشا rešā	r	رې	ر	۱۸
غورډ	کار kāř	بنوالي	ؤښاري oāřri	غر مېدل	رېمبېک řambik	ř	رې	ر	۱۹
اشاره	رموز rmūz	خندا	ازنا āzanā	مرمی	زېمبتي zambați	z	زې	ز	۲۰
.	.	غوایی	آرؤ āřū	زرکه	رؤک řuk	ř	رې	ر	۲۱
ډیوډی	گراژ Garāž	اژدها	اژدر aždar	سپره	ژؤ žu	ž	ژې	ژ	۲۲
ورخ	دواس dəwās	کوټک	ډېسا đesā	سټنه	سؤنچېک sunček	s	سې	س	۲۳
رټا	لوش loš	خرابېدل	نیشیک nəřik	سور	شؤنېک šūnek	š	شین	ش	۲۴
.	.	اته	اښت āřt	خوله	ښوئ řoay	ř	ښین	ښ	۲۵
خاص	خاص	محصل	محصل	صحت	صحت	s()	صوات	ص	۲۶

	Xās		mahsl		sahat				
۲۷	ض	ضوات	z(Z)	ضرورت	ضرورت	zrurat	امضاء	امضاء	فرض
							Imza	fraz	
۲۸	ط	طوی	t(T)	طعام	طعام	ṭcām	مطلب	مطلب	خیاط
							mṭlab	xayāt	
۲۹	ظ	ظوی	z()	ظلم	ظلم	zulm	مظلوم	مظلوم	لفظ
							mzlum	Lāfz	
۳۰	ع	عین	ʕ	علم	علم	ḩālm	معلم	معلم	دفاع
							mḩlm	Dfāḩ	
۳۱	غ	غین	ğ	ابشار	غپکانا	ğapkanā	واغن	متیغ	چنگنبه
							wāğn	mṭeğ	
۳۲	ف	فہی	f	فریاد	فریاد	fāryād	آفت	صاف	صاف
							āfat	Sāf	
۳۳	ق	قاف	q	قد	قد	qād	مقام	مقام	سبق
							muqām	Sbāq	
۳۴	ک	کاف	k	گری	کمبری	kāmbṛi	بالکول	کتالپک	نجلی
							bālkol	kṭālek	
۳۵	گ	گاف	g	مشر	گن	gṇ	گا	گولاینگ	غویی
							gā	golāing	
۳۶	ل	لام	l	رنا	لوش	Luš	کتالپک	مؤل	قیمت
							kṭālek	mul	
۳۷	ل	لام	λ	کتمل	لۆچ	λuč	ژولاک	پؤل	زوی
							žolāk	Pol	
۳۸	م	میم	m	مورک	مویچ	moč	جامی	لام	کور/کلی
							jāmi	lām	
۳۹	ن	نون	n	منبوکه	ناشپک	nāšek	ونشر	دان	غابنونه
							onšṛ	dān	
۴۰	ن	نون	ṇ	•	•	•	تونا	کان	غشی
							toṇā	kāṇ	
۴۱	ن	نون غونه	ṇ	•	•	•	اهنا، انار	این [ay]	مروند
							ahṇā/aṇār		
۴۲	و	واو	w	باران	واش	wāš	سپوان	کاو	خومره
							sewān	kāw	
۴۳	و	واو مجهول او	o	لیم	وچوم	očum	وندر	تو	ته /تا
							onḩār	to	

توف کول	تو tū	مالگه	لُون lūn	کورکوری موسیچه	ۆتکارېک ūtakarek	u	واو معروف او	ۆ	۴۴
اه!	اه! ah!	وم	آهم āhm	واوره	هیم him	h	هې	ه	۴۵
امضاء	امضاء Imza	رئیس	رئیس Rais	•	•	a	همزه	ء	۴۶
ورېخ	ابلي abli	شین اسمان	اير ir	يو	اي i	i	خرگنده يې(اي)	ي	۴۷
غوسه	پې pe	خکم	پېم pem	•	•	e	اوردده يې(اي)	ې	۴۸
لاړشي وېره/ډار	پې Pê بې bê	خَم ډېر	پېم pêm بېرو bêro	•	•	ê	منځواله اوردده (اي)	ې	۴۹
سپوږمى	ماى māy	گڼه	فايدا fáyda	دومره	ياو yāw	y	سيمي واول بې	ى	۵۰
هو/ښه	بى bay	ډارېږي	بئيا bayyā	مور	اى ay	ay	زور والا (اى)	ئ	۵۱
روغ/جو ر/ښه	بى bāy	انا/نيا	بييا bāyya	•	•	ðy	زورکى ولايبى (اى)	ى	۵۲
مخ پورته هلته	انده andə له laə	ژړل	ورپېک wəreik	-	-	ə	زورک ى	ۀ	۵۳

پايله

د پشه‌يي ژبې د الفباء په اړه د ليکل شوو آثارو له کتنې معلومه شوه، چې د پشه‌يي ژبې په الفباء کې واحد نظر نه ليدل کېږي، په ځينو آثارو کې د گرافيمونو شمېر لږ او په ځينو کې ډېر ښودل شوی. د ځانگړي غږ لپاره (له/لُه/ل) له درې ډوله گرافيمونو څخه کار اخيستل شوی وو، چې د کلمو په مفهوم کې يې گډوډي رامنځته کړې. د همدې ځانگړي غږ (ل/ل) لپاره جوړ شوی گرافيم (ل) ځانگړنې څرگندې شوې. هغه غږونه مو وپېژندل چې د پشه‌يي ژبې په الفباء کې يې هېڅ يادونه نه وه شوې او په پای کې د پشه‌يي ژبې د وړانديز الفباء جدول ته وړاندي شوه.

وړانديز

په پورته خپرنه کې دا خبره څرگنده شوه چې د پشه يي ژبې پر الفباء باندې بايد نوې کتنه وشي. د نويو پيژندل شويو غږونو لپاره گرافيمونه په کې اضافه شي، ترڅو د ليکونکو او لوستونکو د ستونزو د حل په نتيجه کې په نسبي توگه بشپړه پشه يي الفباء رامنځته او د معياري پشه يي ليکدود بنسټ پرې کېښودل شي.

مأخذونه

1. هلالی، عبدالحکیم و دیگران. الفباء ی زبان پشه يي، د افغانستان د علومو اکاډمۍ، د ژبو ادبیاتو مرکز. چاپ کال/۱۳۶۷ هـ ش، کابل
2. د پشه يي کميسون له خوا. (۲۰۱۰م). (پشه يي جبيدې ساده ديکشنري). سرپ مؤسسه. چاپ کال/ ځای،
3. پشه يي مجله (داردستان). پشه يي ادبي جرگه افغانستان، ۱ گڼه. ۱۳۸۳ ش. موندلو ځای، عبدالمجيد کتاب پلورنځی، جلال اباد.
4. جوهونگ يون سریزه، پشيس الپيا کيتبي، چاپ کال، (۲۰۰۵م) سرپ مؤسسه.
5. پشه يي کميسون له خوا (پشه يي جبيدې حېسا، ۶ ټوکه). سرپ مؤسسه. چاپ گال/۲۰۱۰م. چاپ ځای....
6. حيسني، عبدالخالق. پشه يي اول صنف. خپرندويه، پوهنې وزارت. چاپ کال/۱۳۹۲ هـ ش.
7. غمجن، نور محمد. د پوهندوی نورمحمد غمجن تميل د مقالو ټولگه. د بيهقي کتاب خپرولو رياست، چاپ کال/۱۴۰۰ هـ ش.
8. غمجن، نورمحمد. د پښتو او پشه يي ژبې گرامري نژديوالی. خپرندويه د افغانستان علومو اکاډمي، اطلاعاتو او عامه اړيکو رياست. چاپ کال/۱۳۹۹ هـ ش.
9. غمجن، نورمحمد. پشه يي - پښتو قاموس. خپرندويه مؤسسه، د بيهقي کتاب خپرولو رياست. چاپ کال/۱۳۹۹ هـ ش.
10. کلپاني، محمد زمان. پشه يي دومنگل صنف آنتې. خپرندويه مؤسسه، وزارت معارف. چاپ کال/۱۳۸۶ هـ ش.